

Zeeuwse regenten in Parijs

Zeeuwse regenten in Parijs

De reis van Johan Steengracht met zijn zoon Nicolaas
en Daniel Radermacher naar Parijs in 1772

IRENE STORM VAN LEEUWEN-VAN DER HORST

Met een transcriptie van het Journaal van Johan Steengracht
en het Kladjournaal van Daniel Radermacher

Hilversum
Verloren
2020

Deze uitgave is tot stand gekomen dankzij genereuze giften van de volgende fondsen:

- Isa de la Fontaine Verwey-le Grandfonds;
- Stichting der Heerlijkheden Oosterland, Sirjansland en Oosterstein;
- Familiefonds Hurgronje;
- Het Lakenveldergenootschap.

Afbeeldingen op het omslag: voor, detail van plaat 19, de Notre-Dame; achter, detail van plaat 29, de Bastille.

Fotoverantwoording

De volgende foto's zijn gemaakt door

- Pim Wervelman: koperplaten/gravures 1-65 en afb. 1-3, 5, 14a, 14b, 30, 32, 33, 39, 40, 46, 49, 50, 53, 54
- Jan Storm van Leeuwen: afb. 10, 16, 21, 22, 26-28, 36, 43-45, 52
- Daan Storm van Leeuwen: afb. 37
- Restauratieatelier Lara van Wassenaer: afb. 6
- Bibliothèque Municipal Versailles: afb. 18, 42
- Zeeuws Archief Middelburg: afb. 23

ISBN 978 90 8704 838 9

© 2020 Irene Storm van Leeuwen-van der Horst

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Omslagontwerp: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

Typografie: Rombus, Hilversum

Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Het reisjournaal en de reizigers	11
Inleiding	11
Johan Steengracht (1727-1785), fiscaal-admiraal, zorgzaam echtgenoot en vader	19
Nicolaas Steengracht (1754-1840), orangist in roerige en rustige tijden	30
Daniel Radermacher (1722-1803), vrijdenker en bewonderaar van Voltaire	41
De Republiek met de erfstadhouder Willem V	51
Frankrijk onder Lodewijk XV ‘le bien aimé et le mal aimé’	54
Johan Steengrachts nalatenschap in de Bibliotheek	58
In de voetsporen van Johan Steengracht naar Parijs	73
Heenreis, vervoersmiddelen, herbergen en ongemakken	73
Kerken en kloosters	76
Paleizen en buitenplaatsen	83
Instellingen van bestuur, wetenschap en zorg	92
Diners met ambassadeurs en een protestantse kerkdienst op de ambassade	98
Opera en toneel in staatstheaters, vermaak op straat en in het pretpark Colisée	101
Terugreis met een uitgebreid bezoek aan Chantilly	105
Johan Steengracht schrijft raadselachtige rijmpjes	109
Naschrift met een vleugje fantasie	111
Transcripties	115
Transcriptie van het Journaal van Johan Steengracht	117
Transcriptie van het Kladjournaal van Daniel Radermacher	207
Literatuur	212
Register	217

Voorwoord

Tijdens mijn werk in de Bibliotheek van Duivenvoorde stond ik vaak naar het portret van Johan Steengracht te staren. Officieel was hij fiscaal-admiraal van de Admiraliteit van Zeeland. Zo is hij ook uitgebeeld op het schilderij. Men zou zijn werk kunnen vergelijken met dat wat in onze tijd een registeraccountant doet. De deftige hoge ambtenaar kijkt de beschouwer plechtig aan. Ook mij, maar ik keek terug en hoopte de mens achter de functie te vinden. Ik heb in 2017 Johan Steengrachts reis uit 1769 met de broers Hurgronje naar Londen gepubliceerd. Sindsdien heb ik mij beziggehouden met zijn reis naar Parijs in 1772, met zijn jonge zoon Nicolaas en vriend Daniel Radermacher. Door onderzoek van al zijn reisjournalen en de reis naar Parijs kwam ik meer te weten over Steengrachts persoonlijk leven.

Om een beter beeld te krijgen van Daniel Radermacher ging ik naar Middelburg om de archieven van het Zeeuws Archief door te ploegen. De ontvangst is er altijd bijzonder vriendelijk en, zoals op het toegangspasje staat, heeft men voor iedereen ‘een zee van tijd’. Daarna bezocht ik de Zeeuwse Bibliotheek. Deze instelling bewaart ook archiefstukken over Radermacher. De gesprekken met Katie Heyning (Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen) en Albert Meyer (oud-archivaris van het Zeeuws Archief) waren zeer nuttig. Beiden wezen me op relevante archiefstukken. Het waren mooie, vruchtbare dagen in Middelburg.

Dichter bij huis ging het onderzoek verder in de afdeling kostbare werken van de Koninklijke Bibliotheek. Daar bevindt zich het ietwat saai uitziende ‘Memorieboek pourtraitten’ dat Daniel Radermacher in 1772 maakte. Het boek bleek een schatkamer van gegevens. Tegenover de Koninklijke Bibliotheek ligt het Nationaal Archief, waar het familiearchief Steengracht wordt bewaard. Hierin vond ik veel informatie over het persoonlijk leven van Nicolaas Steengracht. Op een dag opende ik een bruine enveloppe met een aantal gelukwensen voor het huwelijk tussen hem en Johanna Petronella van der Poort in 1777. Toen ik een wensje heel voorzichtig openvouwde, bleek dat de maakster het had ingesmeerd met lijm en vervolgens vol gestrooid had met fel gekleurde glasglitters. De lijm was na bijna 250 jaar verdroogd, zodat op de werktafel, op mijn rok en op de grond overal oude glitters lagen. Geschrokken keek ik om me heen, maar ik geloof dat niemand iets heeft gemerkt. Ik dank alle medewerkers van het Nationaal Archief voor hun begrip, deskundige hulp en geduld.

Veel heb ik te danken aan de vrijwilligers die kasteel Duivenvoorde een warm hart toedragen. Iedereen wordt daar vanzelf besmet met het 'Duivenvoorde-virus'. Dankzij dit virus was een aantal vrijwilligers altijd bereid om te helpen en mee te denken. Ludolphine van Haersma Buma-barones Schimmelpenninck van der Oije gaf mij veel informatie over haar reislustige voorvader Johan Steengracht en de familieverhoudingen. Goede en scherpe foto's maken van de gravures die mee gebonden zijn in het handschrift, is een lastig en precies werk. Het is Pim Wervelman uitstekend gelukt. Hij maakte ook vele foto's van voorwerpen die opgeslagen zijn in de rijke depots van het kasteel. Hester Geers en Toos Westgeest die het depot beheren, beklommen onvermoeibaar de steile trappen om de objecten te voorschijn te halen voor onderzoek en fotografie. Na de zomer van 2019 werd Antoinette van Dorssen directeur van de Stichting Duivenvoorde. Vrijwel meteen na haar aanstelling wilde ze kennismaken met de Bibliotheek. Bladerend door de zeldzame boeken raakte ze onder de indruk van de verzameling. Ze zag het unieke van de bewaarde reisjournalen van Johan Steengracht en steunde me met deze publicatie. In Parijs werd ik door Vincent Haegele, hoofd van de bibliotheken van het Château de Versailles, uitstekend geholpen. Het bleek dat Steengrachts beschrijving van een aantal gebouwen in Versailles de meest uitgebreide was die hij kende. Hij wees me op literatuur hierover en gaf me toestemming een schilderij en een gravure op te nemen in mijn boek.

Nadat ik het *Reisjournaal naar Londen* uit de vergetelheid had gehaald en gepubliceerd, in opdracht van de toenmalige Administrateur van het Familiefonds Hurgronje jonkheer drs. Matthijs Snouck Hurgronje, bleven hij en zijn vrouw me stimuleren de andere reisjournalen van Johan Steengracht ook te publiceren. Vanwege mijn werkzaamheden aan de reisjournaals werd ik uitgenodigd om de zittingen van de Werkgroep Egodocumenten bij te wonen, die onder leiding staan van Rudolf Dekker. Verdere verdieping in de materie brachten de vele reizen naar archieven en bibliotheken in binnen- en buitenland met het Nederlands Genootschap van Bibliofielen. De hiervóór beschreven activiteiten, het geven van rondleidingen op Duivenvoorde en het maken van een beschrijvende catalogus van de Bibliotheek maakten voor mij de verwevenheid tussen de reisjournalen, de objecten in het kasteel, de nationale en internationale geschiedenis steeds duidelijker.

Ik prijs mij gelukkig dat Uitgeverij Verloren, na de uitgave van de *Reis naar Londen* ook bereid was de *Reis naar Parijs* uit te geven. Opnieuw had ik prettig contact met Anja van Leusden. Ze heeft grote ervaring met het uitgeven van historische reisverhalen. De hoofdstukken van mijn boek las ze kritisch en opbouwend door. Ze vond dat er nog het nodige aan de tekst moest gebeuren en koppelde mij aan Lenny Vos, die op dat moment stage liep bij de uitgeverij. Zo kwam het dat ik in de eindfase van mijn boek plotseling de luxe had dat Lenny wekelijks thuis kwam om mijn teksten door te vlooiën. Het werd meer dan een vruchtbare samenwerking, want onze gesprekken gingen vaak verder dan het controleren van het Nederlands of het verplaatsen van hoofdstukken, tekstblokken, punten en komma's. Dank zij deze wekelijkse bijeenkomsten groeide het boek naar zijn huidige indeling toe. Vormgeefster Patricia Harsevoort van Uitgeverij Verloren heeft er weer een mooi boek van gemaakt.

Mijn grootste dank gaat uit naar mijn man Jan Storm van Leeuwen. We reisden samen een paar dagen naar Middelburg. Alle documenten die ik wilde bestuderen, werden daar door hem gefotografeerd zodat ik ze rustig thuis kon uitpluizen. Hij hielp met computerproblemen en al jaren hoort hij mijn ‘Duivenvoordse en Steengracht-verhalen’ aan. Ik werd er wel eens mee geplaagd, want woonde ik nu op Duivenvoorde of thuis, was ik getrouwd met Johan Steengracht of toch met hem?

Tot slot: de Franse Revolutie van 1789, de grote doorbraken in de stad van de negentiende eeuw vanwege de aanleg van de brede boulevards en recentelijk nog de verwoestende brand in de Notre-Dame, hebben de stad Parijs doen veranderen. Een reis terug in de tijd naar het jaar 1772 om in de voetsporen van Johan Steengracht door de stad te struinen en te achterhalen waar hij over schreef, is een zoektocht. De gravures die hij kocht, geven een goed beeld van hoe de stad er in 1772 uitzag. Helaas zijn niet alle monumenten die hij beschreef daarop terug te vinden. Met dit boek in de hand kunt U door zijn ogen kijkend, wat straten aflopen die hij vermeldt, bij voorbeeld op weg naar de Saint-Sulpice. De grote schelpen die hij opmerkte in de kerk, staan nog steeds op hun sokkels bij de hoofdingang en dienen als wijwatervat. Na dit bezoek is het een aangename wandeling naar de Chapelle de la Sorbonne waar de tombe van Richelieu staat. Er is een goede metrolijn naar de kerk van Saint-Denis, waarin de Franse koningen begraven liggen. Steengracht mopperde over het vele stof en de slechte staat van onderhoud in Versailles. Werd er ook toen met de spreekwoordelijke ‘Franse slag’ gewerkt? Straatsburg, een uithoek in de tijd van Steengracht, is nu goed te bereiken over de weg en met het openbaar vervoer. Een bezoek aan de Thomaskirche of de Église Saint-Thomas, waar het grote monument staat dat Lodewijk XV voor zijn maarschalk Maurits van Saxon liet maken, is zeer de moeite waard. De meeste toeristen slaan deze plek over, zodat men het monument rustig kan bekijken. Hoewel Steengracht zich ergerde aan de manier waarop de Republiek werd uitgebeeld, had hij toch grote waardering voor het beeldhouwwerk. U kunt het zelf gaan beoordelen.

Bon voyage!

IRENE STORM VAN LEEUWEN-VAN DER HORST
Voorschoten, januari 2020

Het reisjournaal en de reizigers

Inleiding

Voor het monumentale woonhuis van Johan Steengracht in de Wagenaarstraat te Middelburg staat op dinsdag 4 augustus van het schrikkeljaar 1772 om 10.00 uur 's morgens een rijtuig te wachten. Johan Steengracht gaat op reis samen met zijn achttienjarige zoon Nicolaas. De jongen is net afgestudeerd aan de Utrechtse universiteit. Eindelijk zijn Steengrachts bedienden klaar met het opladen en vastsjorren van alle hutkoffers die mee moeten. Hun meester is 'niet kaarig op goede koffers & goede touwen' en ze weten dat hij erop toeziet dat het 'linnen & de kleeren' netjes ingepakt zijn en dat je daar 'tijd en agt' voor moet nemen. De reis gaat naar Parijs en zal zeker meer dan een maand duren. Tegelijkertijd staat op de Dam in Middelburg voor het huis De Grootte Christoffel van Daniel Radermacher, Heer van Nieuwerkerk, een reiskoets klaar. Steengracht had zijn vriend Radermacher, 'Oud Raad der stad Middelburg & Bewindhebber van de O.I.Comp. ter kamer Zeeland', gevraagd hem en zijn zoon op deze reis te vergezellen. Radermacher had 'de goedheid' gehad een schip te 'bezorgen' dat hen naar de overkant van de Schelde zal varen. Een uur later ontmoeten ze elkaar op de kade van Vlissingen en ze gaan aan boord. Het gezelschap bestaat dan uit zes personen: drie welgestelde Zeeuwse Regenten uit de bestuurlijke bovenlaag van de provincie en hun drie huisknechten of 'domestieken'. Het is eb als het schip langs het fort Rammekens de Schelde overvaart en het behendig laveert tussen de zandplaten Hoofdplaat en Springer door. De wind komt uit de noordwest hoek en is dus 'zeer favorabel'. Drie uur later meert het schip af in het haventje van Sas van Gent. De heren stappen van boord en nemen de trekschuit naar de stad Gent.

Het verslag van deze reis uit 1772 met bestemming Parijs werd geschreven door Johan Steengracht, net zoals het reisjournaal naar Londen uit 1769, dat eerder door mij werd uitgegeven.¹ De doos waarin het werd teruggevonden is iets aan de krappe kant. De vele gravures, waarmee het Journaal is verlucht, zijn daardoor aan de randen verkleurd

¹ Zie voor de reis naar Londen: Irene Storm van Leeuwen-van der Horst, *Reislustige Zeeuwse Regenten. De reis van Isaac en Paul Hurgronje, Paulus Ribaut en Johan Steengracht naar Londen in 1769*. Hilversum 2017. Hierna te noemen *Reisjournaal Londen 1769*. Coll. Duivenvoorde.

Afb. 1 Het teruggevonden Reisjournaal (Stichting Kasteel Duivenvoorde, Voorschoten).

en sleets.² (afb. 1) In tegenstelling tot het reisjournaal naar Londen uit 1769, is dat naar Parijs niet definitief gebonden. Een beroepsbinder zal het zo niet hebben gedaan. De manier waarop het in elkaar is geknutseld, doet eerder denken aan huisvlijt. Dat zal de reden geweest zijn dat het door de nazaten van Johan Steengracht veilig in deze doos bewaard werd.³

In de marge staan met potlood nummers die verwijzen naar de meegebonden gravures als illustratie bij de reis. Het gaat om zes plattegronden van de steden waar de koetsen op de heen- en terugreis doorheen reden, een stadsplattegrond van Parijs (plaat 5) en een kaart van Parijs en omgeving (plaat 6), 52 gravures van gebouwen, vijf portretgravures van leden van het Franse koningshuis, vier toeristengidsjes van monumenten die bezocht werden en de twee paspoorten die Steengracht nodig had om zonder betaling de grenzen te kunnen oversteken. Voorts liggen los in het Journaal een boodschappenlijstje met adressen en namen van winkels die men wilde bezoeken, een wijnlijst met aan de achterkant een korte berekening en vijf visitekaartjes van

2 De doos is beplakt met blauw moiré papier. Het deksel heeft een stempel van de firma Drew and Sons, opgericht in 1844. Aan het eind van de negentiende eeuw verkocht de firma elegante en dure reisnecessaires, naast vele andere artikelen, vooral aan de Engelse aristocratie.

3 Het Journaal bevat 103 beschreven bladzijden, de afstand van de kettinglijnen is 3 cm, watermerk CR, wapen met een posthoorn. De 'band' heeft geen rug. Het voor- en achterplat is beplakt met bruin kivietsmarmer papier (27 x 20 cm), waardoorheen perkamenten stroken zijn gestoken die over de rug heen gaan. Aan de voorkant zitten groene sluitlinten.

kleine ondernemers die hun diensten aan hotelgasten hebben aangeboden.⁴ Een stukje Nederlands krantenpapier met aan de ene kant advertenties van boekhandelaars en aan de andere kant vermeldingen van gebeurtenissen in binnen- en buitenland zal als bladwijzer gebruikt zijn.⁵ Het Journaal is goed te lezen en er zijn weinig verschrijvingen. Steengracht zal tijdens de reis wel korte notities hebben gemaakt, misschien in een klein boekje om ze later uit te werken tot een reisjournaal. Helaas is dat niet teruggevonden.

In de collectie van Duivenvoorde is wel een ander notitieboekje van Johan bewaard gebleven. Het is gebonden in stevig, stug zwart leer en heeft zilveren sloten met daarop het Steengracht-wapen. Door middel van een zilveren schrijfstift, die door ringetjes gaat, wordt het gesloten. De inhoud bestaat uit geprepareerd papier. Met een stift schreef men erop en veegde de notities met vocht uit om het papier opnieuw te kunnen gebruiken.⁶ (afb. 2) De aantekeningen hebben geen betrekking op de reis naar Parijs, maar slaan op persoonlijke aankopen zoals een 'waaier, horlogeketting, rottingknop, etentje, chocolade, hoed, globe, delfs [sic] gebak, twee paar handschoenen en een pop'. De pop zou gekocht kunnen zijn voor dochter Cecilia (1764-1816) en daarmee kunnen de aantekeningen omstreeks 1765 gedateerd worden. Het bandje dateert vermoedelijk uit de eerste helft van de achttiende eeuw.

Als fiscaal-admiraal, of anders gezegd opper-rekenmeester van de vloot ter kamer Zeeland, zal Steengracht zich op financieel gebied goed hebben voorbereid. Hij wist welke geldsoorten hij bij zich moest steken. De route naar Parijs die de reizigers namen na het oversteken van de Schelde, voerde ze door Vlaanderen en de Oostenrijkse Nederlanden naar Frankrijk, ieder met hun eigen muntstelsel. In Parijs aangekomen, bezochten zowel

Afb. 2 Johan Steengrachts notitieboekje (Stichting Kasteel Duivenvoorde, Voorschoten).

4 Watermerk boodschappenlijstje: drie posthoorns en een kroon.

5 Ik heb niet kunnen traceren uit welke krant dit papiertje komt, maar gezien de namen die erop voorkomen is het tussen 1772 en 1818 te dateren.

6 Coll. Duivenvoorde.

